

Ягор Ненадавец

МІФІЧНЫ ДУНАЙ У БЕЛАРУСКІХ ЛІРЫЧНЫХ ПЕСНЯХ

Так ужо атрымалася, што ў духоўнай спадчыне беларусаў, у тым ліку і ў вусна-паэтычна творчасці, згаданая тэма мае самыя розныя аспекты. Нас найбольш цікавіць менавіта міфічнае тлумачэнне паходжання назвы, яе геаграфічнае размяшчэнне, а таксама сувязь !

лірычнымі песнямі. Не выключана, што тут маюцца глыбінныя карані, якія цесна злучаюць вытокі беларускіх балад пра каханне і лірычных песень, асабліва калі ў іх згадваецца Дунай. Ён выступае тут як адухоўленая істота, якая чуйна ўспрымае не толькі прыроду і прыродныя стыхіі, але і людскія перажыванні таксама. Болей таго, з гэтай рэчкай раяцца лірычныя героі, да яе звяртаюцца за парадамі, а даволі часта і за дапамогаю. Таму не здзіўляе, што ў некаторых вусна-пазтычных варыянтах сам Дунай асацыіруецца з маладым хлопцам. З гэтай нагоды адразу становіцца зразумелым, чаму іменна на бераг такой рэчкі прыбгае ўзрушаная, усхваляваная ці закаханая дзяўчына. Як адзначае з гэтай нагоды Л. Салавей: «Архаічнасць быліннага вобраза Дуная-малайца, яго вялікая папулярнасць, сувязь з камплексам уяўленняў пра галоўную раку старажытных славян забяспечылі агульнасць яго распрацоўкі у фальклоры ўсходніх славян пры не аднолькавай захаванасці, пэўнай перапрацоўцы пры ўключэнні ў рознахарактарныя творы» [5, 50]. Не выключана, што такое ўзаемаўзбагачэнне адбывалася ў надзвычай даўнія часы, напрыклад, у раннеязычніцкі перыяд, калі не існавала ўвогуле мяжы паміж прыроднымі стыхіямі, вадаёмамі і жывымі істотамі, у тым ліку і людзьмі.

*На тыхім Дунаі добрэ дзілечко робыты,
А з хорошим другом любо-мыло говорыты.*

*На тыхім Дунаі роблю дзіло, нэ втомлюса,
А з хорошим другом нэ розговоруса.*

*По двору ходыць, як місяц взыходыць,
А заговорыць, як у звонык зазвоніць,*

А заговорыць, як у дзвонь зазвоніць,

А засмыецца, аж на нэбы отзовэцца [4, I, 277].

Нярэдка Дунай у лірычных песнях выступае той цудоўнай міфічна-родавой ракою, якая ўсведамлялася абмежавальніцай тэрытарыяльных уладанняў пэўнага племені ці роду. Улічваючы характэрны для язычніцкага перыяду абрад «выбару падчас ігрышча нявесты на беразе рэчкі», становіцца зразумелы матыў: хлопец і дзяўчына стаяць на супрацьлеглых берагах, бо для таго, каб ім злучыцца ў адзіную сям'ю, неабходна пераадолець родавую рэчку (пераплысці, перабрысці, перайсці, пераляцець на крылах фантастычнай птушкі). Характэрна, што Дунай згадваецца ў апавядальным уступе ў вусна-пазтычных творах, якія далей пераходзяць ў маналог ці дыялог:

*Заблудзіла красна-дзевіца ў лясу,
Прыблудзіла і к Дунаю-берагу.
Ля Дунаю перавозчык маладой:
– Перавязі быстру рэчку і Дунай! [1, 313]*

За тым Дунаем дзяўчыну чакае нязведаная зямля, невядомае жьшцё ў чужым родзе, дзе, адпаведна, і законы-парадкі ў многім адрозніваюцца ад тых, якія існуюць у яе родных. Бясспрэчна, такая непрадказальнасць і палохае, і прыцягвае, бо дзявочы лёс – «замуж ісці». У мастацкім сэнсе гэты Дунай нібыта спрадвеку накіраваны і таму ўспрымаецца як нешта абавязкова-непазбежнае. Дзяўчына, якая не пераадолела мяжы міфічнай рэчкі родавых уладанняў, – нешчаслівая, назаўсёды пазбаўленая права мець сваю сям'ю, дзяцей, сямейнае шчасце. У лірычных песнях матыў пераправы праз Дунай стала звязаны з вясельнай семантыкай:

*Сівы, белы селязеньчыку,
Ці бачыў ты на Дунайчыку,
Ці бачыў ты сваю качачку?
Да не то я яе бачыў,
Я з ёю наплаваўся.
Я з ёю нашчабятаяўся [2, 87].*

Гэтая вясельная песня, дзе малады з маладою ўвасабляюцца праз арніталагічныя сімвалы, нібы вяртае да таго Дунаю, дзе, на думку некаторых даследчыкаў, знаходзілася прарадзіма славян. Зразумела, што тут рэчка ўжо цалкам умоўная, міфічна-казачная, галоўнае, што рэчка і злучае дзяўчыну з парай, і аддаляе яе ад вайго роду. Адсюль матывы суму, журбы. Адзіноты і – зноў – Дуная. Спяваючы песню, не надта задумваюцца над першавытокамі вобразаў. Вярнуцца ў родныя мясціны жанчына можа, карыстаючыся гэтай самай рэчкай, якая павінна вывесці яе ў патрэбным напрамку. У пераважнай большасці выпадкаў рэчка па-ранейшаму застаецца ўмоўна-фантастычнай, не маючай ніякай прывязкі да рэальнай тэрыторыі, як у наступнай вясельнай песні, дзе Дунай цалкам належыць рытуальнаму кантэксту:

*Брат мою косаньку росчэсаў,
Дэ ж моі ўплёты подэваў?
Дэ ж моі ўплёты подэваў,
Чы на морэ, на Дунай попускаў,
Чы на морэ, на Дунай попускаў,
Ой, чы сваі посталы тудвызаў? [4, II, 148].*

У народных лірычных песнях адбілася думка, што ўсе рэчкі зліваюцца ў адзіны Дунай, які мог выступаць і таямнічым выкрадальнікам маладых людзей. Недзе там, на Дунаі, знаходзяцца тыя, хто «*паехаў у далёкую дарогу*» і не вярнуўся дамоў, «*у нечым не паслухаўся бацькоў*», праігнараваў іхнюю волю. І не дзіўна, што ў фальклору заклінаецца рэчка, быццам бы звязаная з Дунаем:

*А бадай ты, быстрая рэчка
Ды чаротам зарасла,
Як ты майго міленькага
Ў ціхі Дунай занясла [4, II, 100].*

Матыў жартаў-заляцанняў дзяўчыны з Дунаем уласцівы летнім песням-баладамю безумоўна, яго вытокі міфарыгуальныя, пра што неаднаразова пісалася, мы ж звернем увагу на з'яўленне новых акцэнтаў ў песні. Так, маці адкрыта папярэджвала дачку, каб тая памятала пра дзявочую годнасць, бо парушыўшы маральны закон, дзяўчына рызыкуе стаць аб'ектам насмешак. Такая перспектыва, вядома ж, стрымлівала і ад абрадавай разбэшчанасці, і прымушала потым ужо замужнюю жанчыну выходзіць сваіх дочак, прытрымліваючыся канонаў сямейнага жыцця, а не абрадавых звычаяў. Тым не менш песня захоўвае матыў ракавага накіравання і метафару пагібель – шлюб:

*Ой, послала ж мынэ маты
До Дунаю воду браты.
Ны выліла ж бо мні маты
З Дунаіком жартоваты.
Я ж, молода ж, жартовлыва,
З Дунаіком жартовала,
З Дунаіком жартовала,
На дно ёго враз упала [4, I, 307].*

Персаніфікаваны «*тыхый Дунаік*» так адказвае засмучанай маці:

*Ны сам жэ я дочку злюбыв,
Бо мні іі Господь судыв [4, I, 308].*

Магчыма, *Господь* тут замяніў ранейшае, больш абагульненае *бог*, характэрнае для твораў язычніцкай эпохі.

Калі каханы ці каханая не можа пераадолець водную перашкоду – Дунай, то даволі распаўсюджаны матыў весткі па рацэ ці цераз раку. Не выключана, што сваім паходжаннем ён абавязаны часу, калі.

рэкі былі асноўнымі шляхамі зносін. Часам матыў узмацняецца дзякуючы сацыяльнай канатацыі. Гаворка магла весціся не толькі пра падзею ці навіны, але і пра сродкі паведамлення – кветку, ліст, хусцінку, вэлюм, *уплёт*ы для дзявочых валасоў.

*Брат сястрычку расплятаў,
Дзе ж тыя ўплёты падзяваў.
Брат сястрычку расплятаў,
Дзе ж тыя ўплёты падзяваў.
Ці на раку, ці на Дунай папускаў?
Ці на раку, ці на Дунай папускаў,
Малодшай сястрыцы пааддаваў [2, 89].*

Гэта маглі быць і самі дзявочыя валасы, якія ў такім выпадку асацыіраваліся з пераходам дзяўчыны ў іншы статус – маладой жанчыны. Адсюль зразумела, чаму яна (ці яе брат) пускаюць на ваду ўплёты, якія болей не спатрэбяцца ў сямейным жыцці, дзе ўжо не будзе «дзявочай волі». На ваду трапляюць і валасы з дзявочай касы, што знайшло адлюстраванне ў лірычных песнях. Можна сказаць, дадзены матыў надзвычай папяраны ў іх:

*Тыхо, тыхо, Дунай воду нысэ,
А шчэ й тышэй дівка косу чэшэ,
Шчо й начэшэ – до Дунаю нэсэ:
– Плыві, косо, тыхою водою,
А я пойду слідам за тобою.
Плыла коса, кай бэрэжска стала:
На бэрэжску явур зылыненькый,
Пуд явуром коньк воронэнькый,
На коньку козак молодэнькый [4, I, 293].*

На гэтую ж самую рэчку-мяжу Дунай прыходзіць і малады казак (хлопец), бо яго каханая знаходзіцца на другім беразе і яе трэба адтуль забраць. Хлопец імкнецца да Дуная, калі не ведаў, што рабіць, на крайняй мяжы адчаю. Звычайна ён асацыіруецца з дрэвам, у пераважнай большасці выпадкаў – з дубком, пры гэтым гаворка вядзецца пра яго пачуцці або хуткае вяселле, прычым жонку ён сабе возьме «з-за Дуная»:

*Стаіць дубочак тонкі,
На Дунай нахіліўся.
Малады жаніх свайму баценьку
У ногі пакланіўся [2, 81].*

У беларускай лірыцы маці маладой ведае, якое жыццё чакае дачку ў нязведаным краі, за Дунаем, але нічога не можа зрабіць, нават папярэдзіць яе. Лічылася, што жаночую долю не перайначыць, ад яе нікуды не схаваецца: наканаванае лёсам абавязкова павінна адбыцца, як ты не старайся. Часам гаворыцца, што існуюць нейкія прыкметы, дзіўныя павер'і, якія паказваюць на тое, што жыць маладой жонцы ў новай сям'і будзе надзвычай цяжка. Тым не менш раслінная сімволіка вяселля дадаткова спалучаецца з Дунаем, ствараючы атмасферу няпэўнасці, поўную адсылак і намёкаў:

*Захацела Надзечка з каліны вяночка,
Ды паслала баценьку за Дунай на каліну,
Цераз брод – на маліну.
Хутка баценька дабягае,
Ужо каліначка адцвітае,
А малінанька ападае.
«Ой, шчаслівае зелле,
Чаму не паспела на вяселле» [3, 114].*

Нельга абмінуць увагай і той факт, што Дунай-рэчка выступае своеасаблівым медыятарам паміж чужым і родным краем, дзе ўсё добрае, прыгожае і багатае, а таксама паміж родным (мілым) і чужым (нямілым) домам, куды давлялося ісці маладой. Супрацьпастаўленне – распаўсюджаны фальклорны прыём, які ўжываўся тады, калі ўзнікала неабходнасць паказаць яўную перавагу аднаго над другім, падкрэсліць нават псіхалагічную несумяшчальнасць персанажаў. І тады маладая жанчына звяртаецца да ўсёмагутнага Дуная, каб ён дапамог, перадаў прывітанне і запрашэнне, данёс яе жальбу-плач аб жыцці з «чужой радзінай». Ролу вястункі выконвае шчупак:

*– Ой, тушчу я шчуку-рыбу на Дунаю.
Плыві, плыві, шчука-рыба,
Па ціхай вадзе.
Прыбудзь, прыбудзь, родны татчка,
На вечар ка мне [2, 89].*

Здавалася, яшчэ зусім нядаўна яе толькі выводзілі за бацькоўскі парог, забіралі ў новую сям'ю ад роду-радзіны. І хоць спадзявалася на дзяўчына на лепшае, песняй яе перасцерагалі, што жыццё «за Дунаем нявольнае» адрознае ад тутэйшага, там у многім іншыя законы, больш суровыя і жорсткія. Вядома, памылкова разумець мастацкія вобразы літаральна, але трэба прымаць да ведама іх бытавыя вытокі,

бытавую праўду. Акрамя таго, важна ўлічваць і жанравую функцыю твораў. Адна іх частка скіроўвалася на абрадавае выкрыванне супрацьлеглага боку, другая – на прымірэнне з ім. Дунай у гэтым выпадку, больш дакладна – Задунаўе, маркіруе нешта адрознае ад свайго:

*Ой, думай, Ганначка, думай,
Завяжуць цябе за Дунай.
Да між горы крутыя.
Да між людзі ліхія,
Дзе п'юць гарэлку кружкамі.
Дзе б'юць жонак дручкамі [3, 269].*

Падводзячы вынікі, адзначым, што семантыка Дуная ў беларускіх народных песнях грунтуецца на дзвюх крыніцах – этнаграфічнай і міфалагічнай. Родавая тэрыторыя нашых продкаў у іх свядомасці быццам бы абмываецца нейкімі міфічнымі рэчкамі, якія ў вуснапаэтычнай творчасці атаясамліваюцца з Дунаем. Некаторыя даследчыкі бачаць у гэтым «арэчаўленую» памяць аб далёкай прарадзіме усіх славян, якая ўмацавалася дзякуючы традыцынасці фальклору. З цягам часу песенны Дунай стаў нагадваць звычайную беларускую рэчку, любую, што працякала ў канкрэтнай мясцовасці, але міфарытуальны аспект не знікае, застаецца назаўсёды пад покрывам своеасаблівых матываў, сюжэтных сітуацый, сінтактыкі вобразаў. Узятых разам, яны фарміруюць той спецыфічны хранатоп, які пераводзіць падзеі са звычайнага ў надзвычайнае, з бытавога кантэксту – у больш значны.

Літаратура

1. Беларускі фальклор у сучасных запісах: Традыцыйныя жанры. Мінская вобласць / уклад. В. Д. Ліцвінка, Г. Р. Кутырова. Мінск, 1995.
2. *Ненадавец А. М.* Міфалогія маіх продкаў. Чарнігаў, 2009.
3. Палескае вяселле / уклад. В. А. Захарава. Мінск, 1984.
4. *Раговіч У. І.* Песенны фальклор Палесся: у 3 т. Т. 1. Песні святочнага календара. Мінск, 2001; Т. 2. Вяселле. Мінск, 2002.
5. *Салавей Л. М.* Вытокі песеннай вобразнасці фальклору ўсходніх славян // Узроўні агульнасці фальклору ўсходніх славян: зб. артк. / пад рэд. К. П. Кабашнікава. Мінск, 1993.